



## ҚАРАШАЙ ЖӘНЕ БАЛҚАР ХАЛЫҚТАРЫ ДРАМАТУРГИЯСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ

Ә.Қ. Шапауов<sup>1</sup> , Р.Ж. Алимбеков<sup>2</sup>

<sup>1</sup>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

<sup>2</sup>К. Байсейітова атындағы Қазақ ұлттық өнер университеті, Астана, Қазақстан

E-mail: shapau@mail.ru, rzhumasil@mail.ru

**Аңдатпа.** Мақалада қарашай және балқар драматургиясының тарихнамасы, жеке ғылыми бағыт ретінде зерттеле бастауы, хронологиясы, бағыт-бағдары, оны зерттеуге қосқан ғалымдардың үлесі баяндалады. Ғылыми еңбектерде қарашай-балқар драматургиясы – Солтүстік Кавказ халықтарының әдебиеттану, театртану, өнертану ғылым саласындағы өте қажетті бағыттардың бірі, және ұлттық театр мен сахна өнерің бастау алып, халықтың тарихи-мәдени өмірін, тұрмыс-тіршілігін, болмысын, дүниетанымын көркем бейнелей отырып, халықтың тарихи жадын орнықтырып, ұлттық рухын көтерудегі орнын жаңа ғылыми парадигма негіздерін қолдана отырып зерделенгені қарастырылады. Қарашай-балқар драматургиясының дамуына XX ғасырдың 20-30 жылдарынан бастап кеңестік идеологияның әсері мықтап орнады. Бұл кезеңде қалыптасып келе жатқан жаңа қоғамның идеяларын насихаттайтын, еңбектің адамын дәріптеп көрсететін пьесалар қатары көбейіп, сонымен қатар ұлттық сана мен тарихи-мәдени, салт-дәстүр тақырыптары елеусіз, сирек көрсетіліп отырғаны да баяндалады. Тәуелсіздік алған жылдардан бастап драматургия жаңа дамуы сатысына көтеріліп, ұлттық ерекшелік, орын алған әділетсіздік жойылып, әділеттілікті қалпына келтіру, халықтың тағдыр-тауқыметін, мәдени сабақтастық мәселелерін көтеріп, сахнаға шығарып, көркем тілде бейнелеу негізгі тақырыптарға өзек болады. Ғылыми мақалада қарашай-балқар драматургиясының қалыптасуы мен дамуы, кеңестік дәуір мен тәуелсіздік кезеңдегі драматургияның зерттелуі, оның көркемдік, жанрлық, идеологиялық ерекшеліктері, бағыт-бағдары кеңінен қарастырылып, балқар драматургиясының бастау көзі халық ауыз әдебиеті мен эпикалық дәстүрлерден нәр алып, фольклорлық мотивтердің сахналық үлгіде көрініс табуы жайында терең талдаулар жүргізіледі. Қаһармандық жыр-дастандар, халық ертегілері мен аңыздарындағы көркем сюжеттік үлгілер алғашқы сахналық шығармаларға арқау болып, олардың идеялық-эстетикалық түп негізін қалыптастырғаны, және қарашай-балқар драматургиясы көркемдік ізденіс жағынан, тілдік өрнек пен сахналық байлам тұрғысынан түбі бір түркі халықтарының әдеби дәстүрімен ұқсас өркендеп, дамығаны да нақты

Түсті: 03.10.2025; Мақұлданды: 25.06.2026; Онлайн қолжетімді: 30.06.2026

<sup>1</sup>\*хат-хабарға жауапты автор

---

дәлелдермен беріледі. Мақалада қазіргі уақыттағы әдеби сыншылар мен жас ізденуші-ғалымдар заманауи қарашай-балқар драматургиясын жаһандану заманындағы мәдениет, ұлттық бірегейлікті сақтау және тарихи жады мәселелерін сабақтастыра қарастырғаны назарға алынады.

**Түйін сөздер:** қарашай-балқар драматургиясы, пьеса, театр, мәдениет, өнер, әдебиет, эпос, тарих, фольклор.

---

## Кіріспе

Қарашай және балқар халықтарының драматургиясы – Солтүстік Кавказ аймағындағы төл әдебиеттің құрамдас бөлігі әрі рухани қазынасы. Оның қалыптасу жолы қарашай-балқар әдебиетінің даму кезеңдерімен тығыз астарласып жатыр. Драматургия саласын зерттеуші ғалым Ә. Шапауов: «Қазақ халқымен туыстас Солтүстік Кавказ өңіріндегі түркі тектес ұлттар ноғай, қарашай, балқар, гагауыз, құмық сияқты байырғы аз халықтардың тарихы мен салт дәстүрі, фольклордағы драма жанрының элементтері, ойын-сауық кештердегі шағын сахналық қойылымдары да ерте ғасырлардан бастау алады» деп атап көрсетеді [1, 136 б]. Бұл пайымдаудан бүкіл түркі халықтарында секілді қарашай-балқар драма өнерінің бастауында да халық ауыз әдебиеті, эпикалық дәстүр мен тұрмыс-салт шығармалары тұрғаны анық аңғарылады.

Батырлық жырлар («Нарт эпосы»), тарихи дастандар, халықтық аңыздар драмалық шығармалардың идеялық, көркемдік негізін қалады. Сонымен қатар оның дамуына орыс, шығыс және еуропа дәстүрлі әдебиеті де ықпал етті [2].

Қарашай-балқар драматургиясының кәсіби деңгейге көтерілуі ХХ ғасырдың басынан бастау алады. Бұл кезеңде Кавказ халықтары сияқты қарашай-балқар халқыда театр мәдениетіне ерекше ден қойып, пьесалардың жазылып шығуына алғышарттар жасады. Ұлттық театр сахнасынан алғашқы жазба пьесалар көріне бастады. Алғашқы пьесалар көбінесе халықтық ертегі-әңгімелер мен тұрмыстық салт-дәстүр көріністерін басшылыққа алды. Бұл жайында Б. Борлаков былай дейді: «20-30 жылдары әртүрлі тақырыптарда көптеген драматургиялық шығармалар жазылған. Бұл пьесалар болған оқиғалардың ізін суытпай жазылды сондықтан ол өзектілігімен ерекшеленген. Көптеген пьесалар жоғалған, бірақ кейбір басылып шыққандар немесе қолжазбалары сақталған пьесалар соны дәлелдейді» [3, 3 б].

Балқар драматургиясының қалыптасуының басында драматург Рамзан Геляев тұрды. Оның ең алғашқы шығармасы «Кровавый калым» («Қанды қалың мал»). Қойылымның негізгі мазмұны ХІХ ғасырдың аяғында Балқарияда болған оқиғаға негізделген [4, 77 б]. Бұл кезеңдегі драмалық туындыларда ағартушылық идеясы, әлеуметтік теңдік, халықты жаңа тұрмысқа бейімдеу сынды мәселелер көбірек көтерілді.

Дегенмен, Ресейдің отарында болған аз ұлттар сияқты қарашай және балқар халықтарының драматургиясы да өзінің эволюциялық даму жолында күрделі әрі қиын тағдырды басынан өткерді. Отарлық идеология, ІІ-дүниежүзілік соғыс, депортация, жаңа қалыптасып келе жатқан драма және театр өнерінің дамуына өзінің кері әсерін тигізбей қоймады. Идеологиялық және тағы басқа қысымдардың ауыртпалығына қарамастан шығармашыл авторлар ұлттық драмалық мұраны қайта түлетіп, жаңа мазмұн беріп, қазіргі оқырмандардың да сұранысына ие көрнекті көркем туындылар жасап, драматургияның дамуына өз үлестерін қосты. Драматург авторлардың халықтың тұрмыс-тіршілігін, сол дәуірдің саяси-идеологиялық бағытын сипаттайтын көркем шығармалары, соның негізінде халыққа ұсынылған сахналық қойылымдар халықтың өмірін өзгертетін идеологиялық құрал және ұлттық құндылықтарды жаңғыртатын басты тетік ретінде де үлкен маңызға ие болды. Алайда, ХХ ғасырдың екінші жартысына дейін осы драматургиялық шығармалардың қарашай-балқар халықтарының руханияты мен мәдениетінің дамуына қалай әсер етті және қандай сахналық қойылым саяси көзқарастарын өзгертуге қаншалықты ықпал етті деген мәселелер тақырыбында бірде-бір зерттеу жұмыстары жүргізілмеген. Осыдан кейін халық өміріндегі ұлттық драматургияның маңыздылығын ескерген әдебиеттанушы, театртанушы ғалымдар, оның қалыптасуы мен даму бағытын, құндылығын, ерекшеліктерін анықтауды, жан-жақты зерттеуді назарға алады.

Осыған орай мақаланың мақсаты – қарашай-балқар драматургиясының зерттелу тарихын саралай отырып, драматургия жайында ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізген ғалымдарды анықтап, олардың

---

еңбектеріне талдау жасау. Бұл Солтүстік Кавказ аймағындағы түрік халықтары драматургиясы мен театр өнерінің қалыптасып, даму кезеңдерін айқындауға, тарихи, мәдени, әдеби сабақтастығын зерделеуге, сонымен қатар қазіргі мәдени интеграциялық үдерістердің қарқын алып келе жатқан замандағы драматургияның даму ерекшеліктерін және зерттелу бағыттарын көруге мүмкіндік береді.

### **Зерттеу әдістері мен материалдары**

Драматургия әдебиеттану ғылымының бір бөлігі ретінде әдебиеттанушы ғалымдардың тарапынан қарастырылғаны болмаса, жеке ғылыми бағыт ретінде зерттелмей кенже қалған ғылымның саласы.

XX ғасырдың бірінші жартысына дейін қарашай-балқар халқының драматургиясы мен театр өнері жайында зерттеулер жоқтың қасы. Белгілі бір газет-журналда жарияланған мақалалар және арнаулы сахналық қойылымдар мен пьесаларға жазылған рецензиялар жазумен шектеліп келген. Бірі тақырыпқа шолу жасаса, екіншісінде сол кезеңдегі және кейінгі уақыттардағы драматургияның жағдайы көрсетіледі, басқасы қалыптасқан мәселелерді көтергенімен ерекшеленді. Дегенмен, бұндай шағын зерттеулердің дерекнамалық маңызы жоғалған жоқ, керісінше, бұлардың әрқайсысы драматургияны ғылыми тұрғыда ашуға көмекші болды.

Қарашай-балқар драматургиясының ғылыми тұрғыда зерттелуі кеңестік кезеңде басталды. 1950-1960 жылдары әдебиет тарихшылары мен театр зерттеушілері ұлттық сахналық өнердің қалыптасуын сипаттай бастады. Бұл бағыттағы маңызды іргелі ғылыми зерттеу еңбектердің қатарына А.Караева, Б.Борлаков, А.Теппеев, Ф. Урусбиева, А.Сарбашева, З.Хабичева-Боташева сынды ғалымдардың жұмыстарын жатқызуға болады. Жан-жақты талдап, зерттеген бұл ғалымдардың еңбектері қарашай-балқар драматургиясының қалыптасуы мен даму кезеңдерін, жанрлық ерекшеліктерін, тарихи сабақтастығын, көркемдік қақтығыстың даму эволюциясын үндестігін анықтаған, бірін-бірі толықтырған жүйелі зерттеулер деп атауға толық негіз бар.

Зерттеу барысында салыстырмалы-тарихи талдау, мәтіндік және бақылау, саралау әдістері мен тәсілдері негізгі басшылыққа алынды. Сонымен қатар түркі халықтарының драматургиясын, қойылымдарының сахналануын тарихи-мәдени, рухани, әдеби аспектіде қарастырған қарашай-балқар ғалымдарының ғылыми-зерттеу еңбектері зерттеудің негізгі материалдары қатарына жатады.

### **Нәтижелер мен талқылаулар**

Қарашай және балқар халықтары драматургиясын зерттеу XX ғасырдың бірінші жартысынан бастап әдебиеттану ғылымында жүйелі түрде қолға алына бастайды.

Зерттеулердің негізгі басым бөлігін халықтардың этникалық, тарихи және мәдени ерекшеліктерін ескере отырып жүргізілген еңбектер құрайды.

Мерзімді басылымдарда қарашай-балқар драматургиясының мән-жайы жайындағы өзекті мәселелерді қамтыған материалдар II-Дүниежүзілік соғысқа дейін жариялана бастайды. 1941 жылы Рамзан Геляевтің «Кровавый калым» (Қанды қалым) шығармасы сахналанады. Пьесаның примьерасына орай Нальчик қаласында арнайы конференция ұйымдастырылып, сонда С. Хочуев «Къанлы къалын (Кровавый калым). На сцене пьеса Рамазана Геляева» (1941) [5, 252 б], профессор М. С. Григорьев «Первая пьеса балкарского народа» [6] тақырыбында баяндама жасап, драма мен театрдың өзекті мәселелері жайында сөз етеді. Зерттеуші автордың шығармашылығындағы әйел теңдігі, құқығы жайындағы мәселелерді көркемдік тұрғыда шешудегі новаторлық әдіс-тәсілдеріне тәнті болады. Сондай-ақ, М. С. Григорьевтің бұл жұмысында сахналық қойылым туралы театртанулық талдаулары да кездеседі.

Қарашай-балқар драматургиясының қарқынды дамыған кезеңі деп депортациядан кейінгі уақытты айтуға болады. Бұл кезде жаңа шығармашылық толқын қалыптасып, драматургияда И. Маммеев, И. Боташев, И. Жантуев, А. Теппеев, Ж. Токумаев және басқалар сынды жаңа есімдер шыға бастады. Олар тың туындыларды дүниеге әкеліп, театр өнері мен жалпы мәдениеттің дамуына септігін тигізді. Осы авторлардың пьесасы арқылы жасалған қойылымдарға театртанушылардың талдауы, пікірлері жазылып, басылып шығып көпшілікке тарады және әдеби сында дами түсті.

---

1960 жылдары ұлттық әдебиеттануда драма өте аз зерттелген. Негізінен сахналық өмірге арналған мақалалар мен рецензиялар басым болды. З.Толгуровтың, Д.Маммеевтің, И.Чиповтың еңбектерінде сахналық қойылымдарға ғана баға беріп, авторлар қатал көрермен ретінде режиссура мен актерлік ойындарға жаңа талаптарын қоюмен шектеледі. Балқар драматургтерінің пьесасы бойынша қойылған спектакелдерге пікірлер орталық басылымдарда да басылып отырды. Бұл 1960 жылдардағы әдеби сында балқар әдебиетіндегі драматургияның даму барысын сипаттайтын алғашқы талдаулардың, зерттеулердің пайда болғанын көрсетеді [7, 7 б].

Бұл және басқада деректер осы тақырыпты зерттеуге ұмтылған ғалымдар үшін құнды материалдар болып есептеледі.

Қарашай-балқар драматургиясы әдебиеттану ғылымының бір бөлігі ретінде шағын зерттеулермен шектеліп отырды. Бірте-бірте ұлттық драматургияның қалыптасуы мен дамуы жөнінде ғылыми-зерттеу еңбектер жарық көрді. Осындай драматургия және оның жанрының алуан түрлі екенін жан-жақты талдап жазған, ғалым Асият Исмаиловна Караева. Ғалымның зерттеу жұмыстарының нәтижесінде 1966 жылы «Очерки истории карачаевской литературы» [8], деп аталатын ғылыми зерттеу еңбегі Москвада «Наука» баспасынан басылып шығады. Қарашай-балқар драматургиясы бойынша жазылған алғашқы зерттеулердің бірі деп айтуға болады. Онда қарашай драматургиясының қалыптасуы мен дамуы қарастырылады. Әуесқой өнерден, яғни әуесқой қойылымдар, театр ойындарынан кәсіби драматургияға дейінгі жетістіктерді көрсетеді. Алғашқы драматургия саласында өнімді еңбек еткен, көпактылы пьесалар жазған, аударған Гемма Гебенев пен Азрет Уртеневтың қызметін көрсетеді, А.-К. Батчаевтың, А. Коркмазовтың, Ш. Эбзеевтың пьесаларын жан-жақты талдайды. Қарашай драматургиясын зерттеу барасында А. Караева: «Қарашай авторлары өздерінің пьесаларында ең өзекті мәселелерге назар аударып, азаматтық соғыс, ұжымдастыру, зиянды дәстүрлер мен діни ырымшылдықпен, надандықпен, әйелдердің қысым көруіне қарсы күрес сияқты тақырыптар төңірегінде туындылар жазғанын және жаңадан қалыптасып келе жатқан драматургияда жанрлық алуан түрлілік үрдістің көрініс таба бастағанын да» айтады [8, 57 б].

Қарашай-Балқар драматургиясы жайында ғылыми монографиялық еңбектердің бірі ретінде қарашай әдебиеттанушысы Борис Казиевич Борлаковтың жұмысын атап өту маңызды. Оның «Карачаево-балкарская довоенная драматургия» [3] дейтін еңбегінде қарашай және балқар драматургиясының эволюциялық кезеңдерін көрсетіп, оның даму заңдылықтарын талдайды. Тарихи-хронологиялық аспектіде берілген кең көлемді деректі материалдарға сүйене отырып, зерттеуші 1920-1930 жылдардағы ұлттық драматургияның шығу тегін жаңғыртып, драмалық жанрдың ауызша халық шығармашылығымен байланысын анықтап, соғысқа дейінгі драматургияның тарихын зерделейді.

Автор кіріспе бөлімінде қарашай-балқар фольклорындағы драматургия мен театр ойындарының элементтерін қарастырады. Халық бас қосқан жиындарда, тойлар мен ойындарда, адамның жаман әдеттерін экспромтпен өлең шығару арқылы күлкіге айналдыратын «теке» рөлінің маңызына ерекше мән береді. Б. Борлаков 1920-1930 жылдарындағы Г.Гебенев, А.Боташева, А.Акбаев, М.Байкулов, Х.Каракетов, А.Коркмазов т.б. тудырған таптық-патриоттық тақырыптағы насихаттық сипаттағы пьесаларға қысқаша талдау жасайды.

Монографияның «Әлеуметтік-тұрмыстық драма» дейтін екінші бөлімінде Г.Гебеневтың «Старые адаты и законы», М.Борлаковтың «Несчастливая карачаевская девушка», Х.Байрамукованың «Два сердца», Р.Геляевтің «Кровавый калым» және т.б. пьесаларды қарастырады. Зерттеуші, бұл шығармада тау әйелдерінің туыстары тарапынан жасалған әдлетсіздікке қарсы тұра алатын қабілеттерінің бар екенін көрсетуге тырысқан, деп атап өтеді. Ғалым, Рамзан Геляевтің «Кровавый калым» пьесасындағы өзінің бостандығы мен ары үшін күреске дайын тұратын қарапайым балқар отбасынан шыққан батыл Жансурат дейтін қыздың бейнесі бейнеленген сюжеттік-әңгімелеу моделіне көбірек тоқталады. Ш.Эбзеевтің «Огурлу» және «Алмасты» пьесасының мысалында 1930 жылдардағы комедия жанрының жағдайы жайында талдау жасағаны көпшілік ғалымдардың қызығушылығын тудырды. Сонымен қоса, 1930 жылдағы драматургия туралы теориялық тұжырымдары зерттеушілер үшін маңызды болып саналады. Алайда А.Сарбашева: «Б.Борлаков қарашай авторларының пьесаларына идеялық-тақырыптық талдау жасаумен шектеледі» [7, 9 б] деген пікірін алдыға тартады.

Қарашай-балқар әдебиетінің қалыптасуы мен дамуы туралы балқар тілінде жазылған («Малкърар литератураы историясыны очерклері») «Очерках истории балкарской литературы» [9, 259 б] – дейтін

еңбек жарық көреді. Бұл ұжымдық еңбекті құрастыруға, жарыққа шығуына тікелей А. Теппеев басшылық етеді. Кітаптың басым бөлігін, яғни 9 бөлімін өзі жазып шығады. Соның драматургия бөлімінде ғалым А. Теппеев 30-70 жылдардағы драманы зерттейді. Ол да басқа ғалымдар сияқты балқар халқының бірінші пьессасы Р.Геляевтің туындысына қойылған қойылымның негізгі мазмұнын сөз етеді. Драматургияның қарқынды дами бастаған ХХ-ғасырдың 60-70 жылдары драматургия саласында белсенді қызмет атқарған И. Боташев пен И. Маммеевтің шығармаларына баса назар аударады. Пьесалар мен сахналық қойылымдардың мазмұны, маңызы айтылып, саяси, идеологиялық құндылықтары баяндалады. А.Теппеевтің зерттеуі «балқар драматургиясы Р.Геляев, О.Этезов И.Боташев, И.Маммеев туындыларынан бастау алады» деген қорытындыға келеді. Қарашай-балқар драматургиясын зерттеуде А. Теппеевтің үлесі айтарлықтай бар деп айтуға болады.

Көрнекті ғалым, қарашай-балқар драматургиясын зерттеуге үлес қосқан, тұңғыш мәдениеттану ғылымының докторы, профессор – Урусбиева Фатима Анваровна. Ол 1981 жылы орыс тілінде «Очерках истории балкарской литературы» [10, 229 б] - дейтін ғылыми жинақты дайындаған авторлардың бірі. Онда «Драматургия» деген бөлімінде Ф.Урусбиева 1930-1970 жылдардағы балқар драматургиясының дамуын қарастырады. Р.Геляев («Кровавый калым»), И.Боташев («Рассвет в горах»), И.Маммеев («Раненый тур», «После свадьбы»), А.Теппеев («Честь», «Твой свет», «Коммунист») сынды драматургтардың еңбектерін назарға алып, зерттеуші ұлттық драматургияның өсу тенденциясын айқындайды. Сондай-ақ, И. Боташев, И. Маммеев және А.Теппеевтің пьесаларын да зерделеп, деректі драмалардың күрделілігі мен ерекшеліктерін анықтай отырып, зерттеуші И. Боташев шығармаларының жақсы және әлсіз тұстарын, И. Маммеев туындыларының эстетикалық және философиялық ізденістерінің мәселелерін көрсетеді. Ғалым А. Теппеевтің «Свет воды» дейтін шығармасының көркемдік жағынан жетіспеушілігін атап өтеді. Жалпы, Ф. Урусбиева қарастырып отырған кезеңдегі ұлттық драматургияның бірқатар жетістіктері болғанымен тұрмыстық лирикалық драманың тарихи драмадан артта қалғанына назар аударады, және оның комедиялық, сатиралық жанрларында әліде ашылмаған, қарастырылмаған тұстары бар екенін айтып, болашақ зерттеушілер үшін тың тақырыптар мен бағыттарды айқындайды.

Ғылым бір орнында тұрмайды, зерттеу жұмыстары өз жалғасын табады. Алдыңғы буын ғалымдардың зерттеулеріне, драматургтардың шығармаларына талдау жасай отырып, бұл сала бойынша жан-жақты терең ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізген ғалым – филология ғылымдарының докторы, профессор Сарбашева Алена Мустафаевна. Оның 2009 жылы «Балкарская драматургия: этнофольклорная традиция, эволюция жанра» дейтін монографиясы [7]. Нальчик қаласында КБИГИ баспасынан жарық көреді. Бұл ғылыми зерттеу еңбектің жарық көруі балқар әдебиеттану ғылымда үлкен жетістікке бағаланады.

Онда 1930 жылдан бастап жарық көреген, қойылған пьесаларды талдап, бірең-сараң зерттеу мақалларды қамтып, балқар театры мен драмасының бастауы фольклор және әдет-ғұрыппен тығыз байланысты екендігі жайындағы бұрын-соңды ашылмаған сұрақтар қарастырылған, олардың қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдері тарихи-мәдени және әдеби контексте зерделенген. Автор өзіне дейін зерттеу жүргізген ғалымдардың еңбектерін қарастырып, олардың зерттеу нысанына ілікпеген тұстарын анықтайды. Мысалы: «Ф. Урусбиеваның зерттеу жұмыстарында есімдері танымал О. Этезов, И. Жантуев және т.б. драматургтерге қатысты әдеби фактілерге лайықты ғылыми тұжырымдар жасалмаған, Ұлы Отан соғысы кезіндегі драматургия ашылмаған» деген ой-пікірін білдіреді [7, 10 б]. С. Хочуевтің, О.Этезовтің, К. Отаровтың және т.б. драматургтердің пьесаларын зерттеу нысаны ретінде алып, ХХ ғасырдың 50-70 жылдардағы драматургияның жанры мен идеялық-тақырыптардың алуан түрлілігін көрсетеді. Зерттеуші И. Боташевтің («Абрек», «На рассвете»), И. Маммеевтің («Раненый тур») және А.Теппеевтің («Коммунист») тарихи-деректік, әлеуметтік-психологиялық драмаларындағы шынайылықты түсіндірудегі жаңашылдық үрдістердің барын анықтайды, заманауи балқар драматургиясын тарихи-мәдени контексте қарастырады.

Ғалым бір зерттеу еңбекпен шектелмей, ұлттық драматургияны теориялық аспектіде кеңірек аша түскен «Поэтика балкарской драматургии» [11] еңбегін басып шығарады. Бұл алдыңғы ғылыми зерттеудің жалғасы еді. Ғалым ұлттық драматургтердің авторлық ойын ашып жеткізудегі көркемдік әдіс-тәсілдерін, шеберліктің «құпиясын» меңгерудегі жетістіктерін айта отырып, теориялық аспектіде үш негізгі жанрды (трагедия, комедия, драма) зерттейді. А. Сарбашева арнайы бөлімдерге бөліп, трагедия мен драма түрлерінің көркемдік маңызын, комедия мен сатиралық формалардың ерекшеліктерін талдайды. Монграфиялық

---

зерттеуде балқар драматургиясының поэтикасына кешенді талдау жасай келе, балқар драматургиясындағы кейбір басы ашық қалған мәселелердің орнын толтырып, ұлттық әдебиеттің жанрлық мүмкіндіктері жайындағы танымды айтарлықтай кеңейтеді, Солтүстік Кавказ және Ресей Федерациясын толықтай алғандағы полимәдениеттік кеңістіктегі көркемдік деңгейін және эстетикалық маңызын анықтайды.

Театртанушы З. Хабичева-Боташеваның «Карачаевский театр: Истоки. Самодеятельность. Профессиональное искусство» [12], атты еңбегін атап өткен жөн. Ғалым драматургия және театрмен шектеліп қалмай, фольклорлық театрдың ұлттық негіздерін, әуесқой театр ұжымдары мен кәсіби театрдың тарихын зерттейді. Драматургия жұмысы бойынша арнайы тақырыптық бөлімдер көрсетілмесе де, оның уақыт контекстінде сахналық өнермен ажырамас байланысы қарастырылады. Зерттеуші драматургтердің белгілі бір тақырыпқа келуіне итермелеген әлеуметтік және саяси себептерге терең үңіле отырып, мәселенің мәнін ашады, жанрын анықтайды, шығарманың идеялық және эстетикалық табиғатын атап өтеді.

Аталған зерттеу еңбектер ұлттық драманың жанрлық ерекшеліктері мен тарихына байланысты жалпы мәселелерді қарастырған.

Қарашай-балқар драматургиясы жайында соңғы жазылған ғылыми еңбектің бірі - Саракуева Асият Мазировнаның 2024 жылы филология ғылымдарының кандидаты ғылыми атағын алу үшін дайындаған «Эволюция художественного конфликта в карачаево-балкарской драматургии 60-80-х годов XX века» тақырыбындағы диссертация [13]. Автор өз еңбегінде, өзіне дейінгі зерттеу жұмыстарын жүргізген (Б. Борлаков, А. Теппеев, Ф. Урусбиева, А. Сарбашева, З. Хабичева-Боташева сынды) ғалымдардың еңбектерін талдай келе, «олар ұлттық драманың тарихы мен жанрлық ерекшеліктері жайындағы жалпы мәселелерді қарастырған, және қарашай-балқар драматургиясындағы көркемдік қақтығыстардың эволюциясы сынды маңызды әрі өзекті мәселелер жайында бірде-бір арнайы зерттеу еңбек болмаған» деп, атап өтеді. Ол қарашай-балқар драматургиясындағы драмалық-қақтығыстардың табиғатын анықтайды, қақтығыстардың типтеріне орай пьесаларды жүйелейді, типологиялық және эволюциялық өзгерістерді негізге ала отырып, XX ғасырдың 60-80 жылдарындағы қарашай-балқар драматургиясындағы көркемдік қақтығыстарды қарастырады.

Сонымен қоса, А.М. Саракуева, драматургтардың атақты пьесалары жайында талдау жасаған ғалымдардың кейбір пікірлерімен келіспей, өз пікірлерін алдыға тартады. Әсіресе М. Маммеевтің «Раненый тур» («Жаралы жугьутур», 1965) пьесасындағы Кязим Мечиевтің тұлғасы, образы жайындағы А. Сарбашеваның пікірлеріне қарсы ой айтып, тұжырымдарын, пікірлерін жазады. [14, 268 б].

Қарашай-балқар драматургиясы жайында іргелі ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізген еңбектерді саралап, зерделеу арқылы Солтүстік-Кавказ аймағындағы қарашай-балқар халықтарының драма мен театр өнерінің қалыптасып, даму кезеңдерін анықтау, драматургияның зерттелу барысы мен әдіс-тәсілдерін қарастыру – мақаланың негізгі нәтижелерінің бірі.

Қарашай-балқар драматургиясын зерттеген ғалымдардың (А. Сарбашева) еңбектеріне назар аударсақ, бірнеше ғылыми бағыт айқындалады:

1. Тарихи-әдеби бағыт – әдеби процесс пен жанр эволюциясын қарастыру.
2. Фольклортанулық бағыт – драматургия мен халық эпосының өзара байланысын талдау.
3. Салыстырмалы бағыт – қарашай-балқар драматургиясын басқа халықтар әдебиетімен салыстыру

(қазіргі кезеңдегі зерттеулер).

Мақалада зерттеушілер анықтап көрсеткендей драматургияның бастауында халықтық шығармалардың тұрғандығы (аңыз-әңгімелер, эпикалық шығармалар), өзгеде түрік халықтарының шығармаларымен әдеби-тарихи үндестігінің бар екендігі көрсетіледі. Бұл мақалада драматургияның дамуына әсер еткен үрдістер мен құбылыстарды жан-жақты талдап зерттеген ғылыми еңбектердің тарихи-хронологиялық тұрғыда сарапталуы, драматургияның ұлттық идеологияға, тарихи жадының, ұлттық бірегейліктің қалыптасуына қаншалықты әсері болғанын түсінуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері қазақ және түркі халықтарының драма және театр өнері жайында зерттеу жұмыстарын жүргізуге негіз бола алады. Сонымен қоса, мақалада ұсынылған тұжырымдар мен әдіс-тәсілдер драматургияға қатысты зерттеулерде қолданылуы мүмкін.

---

## Қорытынды

Ғалымдардың ғылыми зерттеу жұмыстары анықтап көрсеткендей, қарашай-балқар драматургиясының зерттелу тарихы ХХ ғасырдың бірінші жартысында алғашқы пьеса жазылып, сахнада қойылған соң бастау алады. Сол күннен бастап пьеса тақырыбында баяндама жасалып, драма мен театрдың өзекті мәселелері жайында сөз етіле бастайды. Бірнеше шағын мақалалар мен қойылым жайындағы рецензиялар жарық көреді. Алайда, бұл драматургияны толық жан-жақты ашқан ғылыми зерттеу деп айтуға толық келмейтін еді.

Қарашай-балқар халқының драма өнерін жан-жақты ғылыми тұрғыда зерттеу жұмыстары 1960 жылдан бастау алады. Оны осы тақырыпты зерттеп қарастыру барысында анық көрінеді. Осы кезден бастап ғылыми монографиялар мен зерттеу мақалалар басылып, драматургия тақырыбы кең көлемде ғылыми айналымға түскен. Бүгінгі таңда бірнеше ғылыми диссертациялар жазылып, қорғалған. Негізгі ғылыми монографиялық еңбектер жазған ғалымдар Б.Боралқов, А.Сарбашева, З.Хабичева-Боташева, А.М.Саракуева.

Қарашай-балқар драматургиясы өзінің даму тарихында бірнеше кезеңнен өткені анық байқалады. Зерттеулер көрсеткендей, кеңес дәуірінде ұлттық драматургияның тарихи, әдеби, көркемдік негіздерін айқындап, ғылыми тұрғыдан театр ойындарындағы эпикалық дәстүрдің рөлін бас көрсетті.

Тәуелсіздік кезеңінде зерттеулердің басым бөлігі тарихи, этномәдени және салыстырмалы аспектілерге бағытталды. Сондай-ақ, бұл кезеңдегі зерттеулер тақырыбында драматургиядағы ұлттық сана, ұлт-азаттық мәселелерінің ауқымы артты.

Бүгінгі таңда қарашай-балқар драматургиясы тек ұлттық әдебиеттің көркем саласы емес, Кавказ халықтарының ортақ рухани мұрасын айқындайтын маңызды мәдени құбылыс ретінде қарастырылады.

**Қаржыландыру:** Мақала ҚР Ғылым комитетінің 2025-2027 жж. арналған ЖТН АР26194993 гранттық қаржыландыру жобасы негізінде әзірленді.

### Авторлардың қосқан үлесі:

**Шапауов Ә.Қ.** – зерттеудің тұжырымдамасын, теориялық негіздерін қалыптастыру;

**Алимбеков Р.Ж.** – ұсыныстар беру мен талдау, қорытынды жасау, редакциялау.

### Әдебиеттер тізімі

1. Шапауов, Ә. (2025) Солтүстік Кавказ аймағындағы түркі халықтары драматургиясының тууы мен дамуы және дәстүр жалғастығы. Торайғыров университетінің хабаршысы. Филологиялық серия, 3, бб, 468-477. <https://doi.org/10.48081/LTRV5838>
2. Shapauov, A. (2013) Stylistic and artistic peculiarities of dramatic works by Turkic nations of Central Asia and Caucasian region. Available via the link: [http://www.lifesciencesite.com.39\\_039\\_21264life1011s\\_221\\_224.pdf](http://www.lifesciencesite.com.39_039_21264life1011s_221_224.pdf) (Accessed: 03.10.2025).
3. Борлаков, Б. (1975) Карачаево-балкарская довоенная драматургия. Черкесск: Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского книжного издательства, с. 72.
4. Сарбашева, А. (2020) Малкар Сахна чыгъармачылыкъны ал сатырларында (Геляланы Рамазанны «Къанлы къалын» деген драмасыны юсюнден). Вестник КБИГИ (KBINR Bulletin), (45), стр. 77-82.
5. Хочуев, С. (1986) «Къанлы къалын». На сцене пьеса Рамазана Геляева. Хапарла, статьяла, очеркле, эсселе, назмула (Расказы, очерки, критические и публицистические статьи, эссе, стихи) / сост., предисл. и коммент. Т. Биттировой (на балкарском языке). Налчик: Эльбрус, стр. 252-258.
6. Григорьев М.С. (1941) Первая пьеса балкарского народа //Социалистическая Кабардино-Балкария, 6 июня.
7. Сарбашева А.М. (2009) Балкарская драматургия: этнофольклорная традиция, эволюция жанра. Налчик: Издательство КБИГИ, с. 240.
8. Караева, А.И. (1966) Очерк истории карачаевской литературы. Москва: Наука, с. 320.

- 
9. Теппеев, А.М. (1978) Очерках истории балкарской литературы. Под редакцией А. Ю. Бозиева. Нальчик: Эльбрус, стр. 259-282.
  10. Урусбиева Ф.А. (1981) Очерках истории балкарской литературы. Ответственный редактор С.У. Алиева. Нальчик: Эльбрус, стр. 229-242.
  11. Сарбашева, А.М. (2015) Поэтика балкарской драматургии. Нальчик: Издательский отдел КБИГИ, с. 148.
  12. Хабичева-Боташева, З. (2012) Карачаевский театр: Истоки. Самодеятельность. Профессиональное искусство. Москва: Российский университет театрального искусства – ГТИС, с. 522.
  13. Саракуева, А. М. (2024) Эволюция художественного конфликта в карачаево-балкарской драматургии 60-80-х годов XX века: автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Ставрополь, с. 33.
  14. Саракуева, А.М. (2018) Образ художника в пьесе И. Маммеева «Раненый тур». Филологические науки. Вопросы теории и практики, 4 (82), Ч. 2, стр. 268-271.

**А.К. Шапауов1, Р.Ж. Алимбеков2**

<sup>1</sup>*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

<sup>2</sup>*Казахский национальный университет искусств имени К. Байсеитовой, Астана, Казахстан*  
(E-mail: shapau@mail.ru, rzhumasil@mail.ru)

### **История изучения драматургии карачаевского и балкарского народов**

**Аннотация.** В данной статье рассматриваются историография карачаево-балкарской драматургии, её становление как самостоятельного научного направления, хронология, основные тенденции, а также вклад учёных, занимавшихся её исследованием. В научных трудах подчёркивается, что карачаево-балкарская драматургия является одним из важных направлений литературоведения, театроведения и искусствоведения народов Северного Кавказа. Отмечается, что национальный театр и сценическое искусство, отразив историко-культурную самобытность и мировоззрение народа, сыграли значительную роль в формировании его исторического сознания и пробуждении национального духа, а также были исследованы с точки зрения новой научной парадигмы. Начиная с 1920-1930-х годов, карачаево-балкарская драматургия развивалась под влиянием советской идеологии. В этот период появилось большое количество пьес, прославлявших идеи нового общества и трудового человека. Вместе с тем подчёркивается, что темы национального самосознания и культурного наследия передавались косвенным образом. В период после обретения независимости драматургия получила новый импульс: центральными темами становятся национальная идентичность, восстановление исторической справедливости, судьба народа, вопросы культурной преемственности и их художественное воплощение на сцене. Формирование и развитие карачаево-балкарской драматургии, её художественные, жанровые, тематико-идеологические особенности советского и постсоветского периодов также стали предметом научных исследований. Подробно анализируется связь истоков балкарской драматургии с народным устным творчеством и эпическими традициями, отражение фольклорных мотивов в сценических произведениях. Сюжетные модели героических песен и народных сказок легли в основу первых драматических произведений, сформировав их идейно-эстетическую базу. Кроме того, показывается, что карачаево-балкарская драматургия в своём художественном поиске, языковом строе и сценических решениях развивалась в созвучии с литературными традициями родственных тюркских народов. В статье также отмечается, что в последние годы молодые исследователи и литературные критики рассматривают современную карачаево-балкарскую драматургию в контексте культурной глобализации, сохранения национальной идентичности и проблем исторической памяти. Подобные исследования позволяют по-новому осмыслить современные тенденции развития национального театра и рассматривать региональную литературу в широком контексте тюркской и русской литератур.

**Ключевые слова:** карачаево-балкарская драматургия, пьеса, театр, культура, искусство, литература, эпос, фольклор, история.

---

**A.K. Shapauov<sup>1</sup>, R.J. Alimbekov<sup>2</sup>**

<sup>1</sup>*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

<sup>2</sup>*K. Bayseitova Kazakh National University of Art, Astana, Kazakhstan*

(E-mail: *shapau@mail.ru, rzhumasil@mail.ru*)

### **The history of the study of the dramaturgy of the Karachay and Balkar peoples**

**Abstract.** This article examines the historiography of Karachay-Balkar drama, its development as an independent scholarly field, its chronology, key trends, and the contributions of scholars who have studied it. Scholarly works emphasize that Karachay-Balkar drama is an important field in literary, theater, and art studies of the peoples of the North Caucasus. It is noted that national theater and performing arts, reflecting the historical and cultural identity and worldview of the people, played a significant role in shaping their historical consciousness and awakening their national spirit, and have also been studied from the perspective of a new scholarly paradigm. Beginning in the 1920s and 1930s, Karachay-Balkar drama developed under the influence of Soviet ideology. During this period, a large number of plays appeared that glorified the ideas of the new society and the working man. At the same time, it is emphasized that themes of national identity and cultural heritage were transmitted indirectly. In the period following independence, drama received a new impetus: central themes became national identity, the restoration of historical justice, the fate of the people, questions of cultural continuity, and their artistic embodiment on stage. The formation and development of Karachay-Balkar drama, its artistic genre, thematic, and ideological features in the Soviet and post-Soviet periods, have also become the subject of scholarly research. The connection between the origins of Balkar drama and folk oral tradition and epic traditions, as well as the reflection of folklore motifs in stage works, are analyzed in detail. The plot models of heroic songs and folk tales formed the basis of the first dramatic works, shaping their ideological and aesthetic foundation. Furthermore, it is shown that Karachay-Balkar drama, in its artistic exploration, linguistic structure, and theatrical approaches, developed in harmony with the literary traditions of related Turkic peoples. The article also notes that in recent years, young researchers and literary critics have been examining contemporary Karachay-Balkar drama in the context of cultural globalization, the preservation of national identity, and issues of historical memory. Such research allows for a new understanding of contemporary trends in the development of national theater and places regional literature within the broader context of Turkic and Russian literatures. Thus, it is concluded that the study of Karachay-Balkar drama is a relevant research area, opening the way to an understanding not only of the literary development of one people but also of the cultural and spiritual evolution of the entire Caucasus region.

**Keywords:** Karachay-Balkar drama, play, theater, culture, art, literature, epic, folklore, history.

### **References**

1. Shapauov, A. (2025) Soltustik Kavkaz ajmagyndagy turki halyktary dramaturgijasy syn tuuy men damuy zhane dastur zhalgastygy. Torajgyrov universitetinin habarshysy. Filologijalyk serija, 3, bb, 468-477. <https://doi.org/10.48081/LTRV5838> [in Kazakh]
2. Shapauov, A. (2013) Stylistic and artistic peculiarities of dramatic works by Turkic nations of Central Asia and Caucasian region. Available via the link: <http://www.lifesciencesite.com>. 39 039\_21264life1011s\_221\_224.pdf (Accessed: 03.10.2025).
3. Borlakov, B. (1975) Karachaevo-balkarskaja dovoennaja dramaturgija. Cherkessk: Karachaevo-Cherkesskoe otdelenie Stavropol'skogo knizhnogo izdatel'stva, s. 72. [in Russian]
4. Sarbasheva, A. (2020) Malkar Sahna chyg'armachylyk'ny al satyrlarynda (Geljalany Ramazanny «K'anly k'alyn» degen dramasy ny jusjunden). Vestnik KBIGI (KBIHR Bulletin), (45) , str. 77-82. [in Balkan]
5. Hochuev, S. (1986) «K'anly k'alyn». Na scene p'esa Ramazana Geljaeva. Haparla, stat'jala, ocherkle, jeessele, nazmula (Raskazy, ocherki, kriticheskie i publicisticheskie stat'i, jesse, stihi) / sost., predisl. i komment. T. Bittirovoj (na balkarskom jazyke). Nalchik: Jel'brus, str. 252-258. [in Balkan]
6. Grigor'ev, M.S. (1941) Pervaja p'esa balkarskogo naroda //Socialisticheskaja Kabardino-Balkarija, 6

---

ijunja. [in Russian]

7. Sarbasheva, A.M. (2009) Balkarskaja dramaturgija: jetnofol'klornaja tradicija, jevoljucija zhanra. Nal'chik: Izdatel'stvo KBIGI, s. 240. [in Russian]
8. Karaeva, A.I. (1966) Oчерk istorii karachaevskoj literatury. Moskva: Nauka, s. 320. [in Russian]
9. Teppeev, A.M. (1978) Oчерkah istorii balkarskoj literatury. Pod redakcej A. Ju. Bozieva. Nal'chik: Jel'brus, str. 259-282. [in Russian]
10. Urusbieva F.A. (1981) Oчерkah istorii balkarskoj literatury. Otvetstvennyj redaktor S.U. Alieva. Nal'chik: Jel'brus, str. 229-242. [in Russian]
11. Sarbasheva, A.M. (2015) Pojetika balkarskoj dramaturgii. Nal'chik: Izdatel'skij otdel KBIGI, s. 148. [in Russian]
12. Habicheva-Botasheva, Z. (2012) Karachaevskij teatr: Istoki. Samodejatel'nost'. Professional'noe iskusstvo. Moskva: Rossijskij universitet teatral'nogo iskusstva – GTIS, s. 522. [in Russian]
13. Sarakueva, A. M. (2024) Jevoљucija hudozhestvennogo konflikta v karachaev-balkarskoj dramaturgii 60-80-h godov HH veka: avtoreferat dissertacii na soiskanie uchjonoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Stavropol', s. 33. [in Russian]
14. Sarakueva, A.M. (2018) Obraz hudozhnika v p'ese I. Mammeeva «Ranenyj tur». Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki, 4 (82), Ch. 2, str. 268-271. [in Russian]

#### **Авторлар туралы мәлімет:**

**Шапауов Ә.Қ.** – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

**Алимбеков Р.Ж.** – PhD, жетекші ғылыми қызметкер, К. Байсейітова атындағы Қазақ ұлттық өнер университеті, Астана, Қазақстан.

**Шапауов А.К.** – кандидат филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

**Алимбеков Р.Ж.** – PhD, ведущий научный сотрудник, Казахский национальный университет искусств имени К. Байсеитовой, Астана, Казахстан.

**Shapauov A.K.** – Candidate of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

**Alimbekov R.J.** – PhD, Leading Researcher, K. Bayseitova Kazakh National University of Art, Astana, Kazakhstan.



**Copyright:** © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).